

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.17>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Бубир А.Н.,*студентка 4 курсу**факультету права та економічної безпеки**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0000-0006-4364-6831

Перетятко С.С.,*студентка 4 курсу**факультету права та економічної безпеки**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0000-0009-5610-9666

Бубир А.Н., Перетятко С.С. Проблеми та перспективи правового регулювання землеробства в Україні в умовах кліматичних змін.

У статті досліджуються проблеми та перспективи правового регулювання землеробства в Україні під впливом кліматичних змін, що загрожують аграрному виробництву, родючості ґрунтів та продовольчій безпеці. Аналізується чинне земельне законодавство України, зокрема положення Земельного кодексу, Законів України «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», а також Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року, Стратегії зрошення та дренажу в Україні до 2030 року. Виявлено фрагментарність нормативної бази, неузгодженість окремих положень з практичними потребами землекористувачів, сучасними екологічними стандартами та кліматичними ризиками, включаючи підвищення температур, посухи, ерозію, деградацію ґрунтів і північне просування степової зони.

Досліджено вплив кліматичних змін на агроландшафти, включаючи зміщення кліматичних зон, скорочення водних ресурсів, необхідність виведення посухостійких сортів, розширення зрошення. Обґрунтовано нормативний вакуум через брак спеціального законодавства, слабкий контроль ґрунтів, відповідальність за деградацію. Запропоновано модель регулювання на засадах раціонального використання, сталості, екобезпеки з стимулюванням адаптованих технологій, агролісомеліорації, біоорганічного землеробства, моніторингу, вуглецевого обліку.

Обґрунтовано потребу у вдосконаленні інституту охорони ґрунтів. Для цього необхідно запровадити державний моніторинг якості ґрунтового покриву, створити реєстр деградованих земель, посилити юридичну відповідальність за порушення правил їх використання. Натомість, ефективність правового регулювання залежить від поєднання адміністративно-контрольних заходів із інструментами стимулювання, коли держава не лише встановлює обмеження, а й підтримує господарства, які застосовують екологічно орієнтовані практики землекористування. Підтримано ідею переходу до кліматоорієнтованої парадигми землекористування з поєднанням адміністративного контролю та стимулювання.

Ключові слова: землеробство, кліматичні зміни, охорона земель, сталий розвиток, земельне законодавство, екологічна безпека, деградація ґрунтів, раціональне землекористування.

Bubyr A.N., Peretyatko S.S. Problems and prospects of legal regulation of agriculture in Ukraine in the conditions of climate change.

The article examines the problems and prospects of legal regulation of agriculture in Ukraine under the influence of climate change, which threatens agricultural production, soil fertility and food security. The current land legislation of Ukraine is analyzed, in particular the provisions of the Land Code, the Laws of Ukraine "On Land Protection", "On State Control over the Use and Protection of Land", as well as the Strategy for Environmental Safety and Adaptation to Climate Change until 2030, the Strategy for Irrigation and Drainage in Ukraine until 2030. The fragmentation of the regulatory framework, the inconsistency of individual provisions with the practical needs of land users, modern environmental standards and climate risks, including temperature increases, droughts, erosion, soil degradation and the northern advance of the steppe zone, are revealed. The impact of climate change on agricultural landscapes is studied, including the shift of climatic zones, the reduction of water resources, the need to develop drought-resistant varieties, and the expansion of irrigation. The regulatory vacuum due to

the lack of special legislation, weak soil control, responsibility for degradation is substantiated. A model of regulation is proposed based on the principles of rational use, sustainability, environmental safety with the stimulation of adapted technologies, agroforestry, bioorganic farming, monitoring, carbon accounting.

The need for improving the soil protection institute is substantiated. For this purpose, it is necessary to introduce state monitoring of soil cover quality, create a register of degraded lands, and strengthen legal liability for violations of the rules for their use. In turn, the effectiveness of legal regulation depends on a combination of administrative control measures with incentive instruments, when the state not only sets restrictions but also supports farms that apply environmentally friendly land use practices. The idea of transitioning to a climate-oriented paradigm of land use with a combination of administrative control and incentives is supported.

Key words: agriculture, climate change, land protection, sustainable development, land legislation, environmental safety, soil degradation, rational land use.

Постановка проблеми. Останніми роками землеробство в Україні перебуває у фазі глибокої трансформації, зумовленої необхідністю поєднання економічної ефективності з екологічною стійкістю. Зміна клімату – підвищення середньорічних температур, зростання тривалості посушливих періодів, активізація ерозійних процесів і зменшення водного балансу ґрунтів – дедалі суттєвіше позначаються на продуктивності земель сільськогосподарського призначення. Відповідно, виникає потреба адекватного правового реагування, оскільки чинне законодавство України не в повній мірі враховує кліматичні ризики та сучасні науково-технічні тенденції у сфері землеробства.

Наявна система правового регулювання базується переважно на традиційних підходах до використання та охорони земель, в той час як у нових умовах актуалізується необхідність переходу до моделі сталого, кліматоорієнтованого землеробства. Відсутність єдиного законодавчого акту, що визначав би правові засади адаптації аграрного сектору до зміни клімату, створює нормативний вакуум і ускладнює реалізацію державної політики у сфері екологічної безпеки та раціонального землекористування. В результаті, актуальним є формування нової концепції правового забезпечення землеробства, що відповідатиме європейським підходам до управління природними ресурсами та принципам «зеленої» трансформації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування екологічно орієнтованого землеробства у науці земельного права України досліджували В.І. Андрейцев, І.В. Ігнатенко, Т.О. Коваленко, Т.В. Лісова, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, Д.В. Федчишин, М.В. Шульга та інші вчені.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних та практичних проблем правового регулювання землеробства в Україні в умовах кліматичних змін для опрацювання пропозицій щодо подальшого вдосконалення вітчизняного земельного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кліматичні зміни, що останнім часом набули глобально системного характеру, визначають траєкторію розвитку сучасного землеробства в Україні. Прикладом, підвищення середньорічних температур, зростання частоти екстремальних погодних явищ, зміщення природно-кліматичних зон і скорочення водних ресурсів поступово змінюють структуру агроландшафтів. За спостереженнями кліматологів, зона Степу нині фактично досягає меж Київської області, що свідчить про поступове північне просування посушливих територій [1, с. 22]. В результаті, подібні процеси створюють як нові ризики, так і потенційні можливості для землеробства, для реалізації яких потрібен дієвий правовий механізм, здатний адаптувати аграрний сектор до кліматичних змін і мінімізувати екологічні ризики.

Україна, ратифікувавши Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату та Паризьку кліматичну угоду, взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів і впровадження національних заходів адаптації до змін клімату. Натомість, у сфері сільського господарства виконання цих зобов'язань залишається фрагментарним через відсутність спеціального законодавства, яке б регулювало кліматично орієнтоване землеробство. Наявне земельне законодавство містять лише загальні положення щодо збереження родючості ґрунтів і раціонального використання земель, не враховуючи динаміку кліматичних процесів і потребу в інтеграції екологічних, економічних та правових механізмів управління землекористуванням. Воно наразі зорієнтоване переважно на регулювання відносин власності та користування, в той час як екологічно-кліматичний аспект залишається периферійним. Відповідно, створюється низка проблем у правозастосовній практиці: відсутність спеціального законодавства про адаптацію сільськогосподарського виробництва, недосконалість механізмів державного контролю за станом ґрунтів, слабку юридичну відповідальність за деградацію земель. В свою чергу, у розвинених країнах Європейського Союзу законодавчі системи вже давно містять інструменти екологічного моніторингу, обов'язкову оцінку

впливу агротехнологій на довкілля та систему «зелених» стимулів для агровиробників [2]. Отже, Україна, прагнучи забезпечити відповідність свого законодавства європейським стандартам, повинна включити такі підходи до системи земельного законодавства. Крім того, в умовах кліматичних змін одним із ключових стратегічних завдань аграрної політики України є забезпечення переходу землеробства на екологічно безпечний шлях розвитку, що сприятиме гарантуванню населенню доступу до якісних і безпечних продуктів харчування [3].

Проблема правового забезпечення землеробства в умовах кліматичних змін проявляється передусім у тому, що наявні правові норми не відповідають екологічним і технологічним вимогам. Значна частина земельного законодавства була сформована в період, коли питання адаптації до кліматичних змін не розглядалося як самостійна правова категорія. Наприклад, норми, спрямовані на збереження родючості ґрунтів, обмежені переважно технічними або адміністративними заходами, а сучасні вимоги наголошують на впровадженні екологічного управління через стимулювання таких сталих практик, як агролісомеліорація, біоорганічне виробництво та системи точного землеробства [4, с. 27]. Крім того, невключення до законодавства вимог щодо врахування кліматичних сценаріїв при плануванні сівозмін, меліорації або зрошення призводить до неефективного використання ресурсів і зростання деградаційних процесів у ґрунтах.

Крім того, констатується, що держава має на всіх рівнях влади переглянути політику у сфері земельних перетворень. Оскільки вона практично склала з себе повноваження щодо підтримки та відновлення ґрунтової родючості, землеустрою, недопущення скорочення площі земель, дотримання сівозмін, проведення меліорації земель [5, с. 31].

В основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України до 2030 р. екологічні та кліматичні проблеми, зумовлені вітчизняним сільським господарством, відображені недостатньо повно. Не згадується прямо сільське господарство як фактор негативного впливу на клімат і у схваленій Кабінетом Міністрів України Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 та у затвердженому ним плані заходів на виконання цієї Концепції. Більш цілеспрямованою кліматоохоронною програмою у аграрній сфері є, на думку П.Ф. Кулинича, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 р. І хоча ця Стратегія розглядає зміни клімату як позитивний фактор розвитку аграрного виробництва, у ній вперше в законодавстві України доволі повно й чітко визначені кліматичні небезпеки для розвитку сільськогосподарства. Так, цей програмний документ відносить до негативних наслідків впливу зміни клімату в Україні підвищення частоти та інтенсивності екстремальних погодних явищ, зниження родючості ґрунтів, зменшення продуктивності сільськогосподарських культур, необхідність виведення та впровадження нових сортів, більш стійких до посух і високих температур, розширення зрошення. Також автор констатує, що слугує позитивної оцінки Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 р., яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р16. Цією Стратегією до ключових інструментів мінімізації впливу клімату на процеси соціально-економічного розвитку регіонів віднесене відновлення зрошення та дренажу як засіб проти зростаючої «спекотності» клімату [6].

Як відомо, кліматичні зміни впливають на правовий статус земель різних категорій. Прикладом, у регіонах із посиленням посушливих явищ зростає потреба у правовому врегулюванні водокористування для зрошення, встановленні квот на використання підземних вод, а також запровадженні правових механізмів для стимулювання водозберігаючих технологій. Наразі Закон України «Про меліорацію земель» не враховує новітніх кліматичних ризиків, тому потребує перегляду у частині регулювання діяльності з адаптаційного зрошення та управління водними ресурсами. Необхідним є також запровадження обов'язкової екологічної оцінки меліоративних проєктів, оскільки надмірне водокористування може призвести до вторинного засолення та деградації земель. Крім того, як визначається у літературі, у подальшій перспективі, потрібно посприяти впровадженню критично важливих реформ у цьому секторі, включаючи вдосконалення державної політики у сфері зрошення земель [7, с. 8].

Збройна агресія російської федерації додатково ускладнила екологічну ситуацію. Так, підрив Каховської гідроелектростанції у 2023 році спричинив масштабну деградацію агроєкосистем півдня України – понад 500 тисяч гектарів орних земель залишилися без зрошення, що зумовило втрату родючості та опустелювання територій. Крім того, нинішнє законодавство не містить чітких спеціальних механізмів відновлення земель, пошкоджених унаслідок воєнних дій або техногенних катастроф. У зв'язку з цим, актуальним є питання прийняття спеціального закону про реабілітацію деградованих земель, який би визначав порядок відновлення агроландшафтів, систему компенсацій і державну підтримку виробників, що впроваджують природоорієнтоване господарювання.

Варто наголосити, що землеробство є не лише об'єктом, а й джерелом кліматичних змін, оскільки значна частка викидів метану та оксиду азоту припадає саме на аграрний сектор. Відповідно,

правове регулювання цієї галузі має охоплювати як адаптаційні, так і пом'якшувальні заходи. Йдеться про запровадження системи вуглецевого обліку, економічних стимулів для зменшення викидів і розвиток ринку вуглецевих одиниць у сільському господарстві, що сприятиме трансформації екологічної відповідальності в економічну мотивацію та стимулюватиме використання низьковуглецевих технологій [8, с. 86].

Отже, питання охорони земель потребує формування нової концепції правового регулювання. Нині воно реалізується переважно через встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил землекористування, але такий підхід не забезпечує належного ефекту без створення дієвих механізмів економічного стимулювання екологічно відповідальної діяльності. Система державного контролю має бути розширена та доповнена правовими інструментами екологічного моніторингу, які б дозволяли оцінювати стан ґрунтів, рівень їх деградації, ерозійні процеси, вміст гумусу та інші якісні показники [1, с. 3]. Необхідним є створення єдиного державного реєстру деградованих і малопродуктивних земель, а також законодавче закріплення правових підстав для їх рекультивациі та відновлення родючості. Для прикладу, положення мають стати складовою майбутнього Закону України «Про охорону ґрунтів», який повинен бути системним і враховувати екологічно-кліматичні чинники.

Важливим напрямом удосконалення є імплементація європейських підходів до сталого землекористування. Європейська зелена угода (Green Deal) визначає одним із фундаментальних пріоритетів розвиток кліматоорієнтованого сільського господарства, заснованого на принципах зменшення використання агрохімікатів, відновлення біорізноманіття та розширення частки органічного землеробства [2]. Отже, Україна, рухаючись шляхом євроінтеграції, має гармонізувати свої правові норми із зазначеними принципами, передбачивши у земельному законодавстві норми щодо екологічної сертифікації аграрної діяльності, правового статусу органічних господарств та системи «зелених» дотацій для фермерів, які впроваджують екологічно безпечні технології виробництва.

Особливої ваги набуває роль місцевих органів влади та територіальних громад у правовому забезпеченні адаптації землеробства до кліматичних змін. Так, саме на місцевому рівні реалізуються програми охорони земель, здійснюється моніторинг стану довкілля та контроль за дотриманням землекористувачами екологічних вимог. Важливо, щоб правові засади діяльності громад передбачали обов'язкове включення питань адаптації до зміни клімату у стратегії розвитку територій, регіональні програми соціально-економічного розвитку, плани землекористування. Крім того, відповідні положення мають бути узгоджені з національною Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року, затвердженою Кабінетом Міністрів України [9].

У зв'язку з цим, правове регулювання землеробства в Україні потребує системного оновлення, яке має базуватися на інтеграції екологічних, економічних і соціальних принципів. Справа не лише у вдосконаленні чинних норм земельного законодавства, а й у становленні нової правової парадигми – кліматоорієнтованого землекористування, сутність якої полягає у тому, що будь-яка аграрна діяльність повинна здійснюватися з урахуванням довгострокових кліматичних ризиків, а держава має забезпечити правові умови для впровадження екологічних технологій, стимулювати відновлення родючості ґрунтів і підвищувати стійкість аграрного сектору до кліматичних змін.

Підтримуємо також пропозицію П. Ф. Кулинича щодо необхідності прийняття таких програмних документів як: Національна програма використання та охорони земельних ресурсів України, а також, за необхідності, програми і концепції розвитку землеробства, меліорації земель, використання окремих видів сільськогосподарських угідь тощо [10, с. 228-229]. Головним стратегічним завданням державної політики у сфері земельних відносин повинно бути забезпечення раціонального використання та охорони земель на основі екологізації, охорони та захисту ґрунтів від деградації, збереження та відтворення їх родючості [11, с. 126].

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що проблеми правового регулювання землеробства в Україні в умовах кліматичних змін мають міждисциплінарний і комплексний характер. Кліматичні трансформації дедалі відчутніше впливають на аграрний сектор, спричиняючи зниження родючості ґрунтів, посилення посух, ерозійні процеси та втрату біорізноманіття. В результаті, за таких умов традиційна модель правового забезпечення землекористування, орієнтована переважно на регулювання прав власності та користування, втрачає ефективність і не здатна повною мірою забезпечити екологічну та продовольчу безпеку держави.

Основним напрямом удосконалення земельного законодавства має стати його екологізація та орієнтація на кліматоадаптивні підходи. Необхідно закріпити на законодавчому рівні принципи сталого землекористування, інтегрувати кліматичні критерії у процеси планування, моніторингу й оцінки стану земель, а також розробити спеціальний нормативно-правовий акт, який визначатиме засади адаптації землеробства до змін клімату, включаючи систему державного контролю,

економічні стимули для впровадження екологічних технологій та правові механізми відновлення деградованих земель.

Важливою складовою майбутньої реформи також має стати вдосконалення інституту охорони ґрунтів. Для цього необхідно запровадити державний моніторинг якості ґрунтового покриву, створити реєстр деградованих земель, посилити юридичну відповідальність за порушення правил їх використання. Натомість, ефективність правового регулювання залежить від поєднання адміністративно-контрольних заходів із інструментами стимулювання, коли держава не лише встановлює обмеження, а й підтримує господарства, які застосовують екологічно орієнтовані практики землекористування.

Гармонізація національного земельного законодавства з європейським правом має стати одним із пріоритетів державної політики у сфері землеробства. Прикладом, імплементація положень Європейської зеленої угоди, а також адаптація найкращих практик та досвіду держав-членів Європейського Союзу у сфері агроєкології, органічного виробництва й вуглецевого обліку сприятимуть формуванню правових засад сталого розвитку сільських територій, що забезпечить поєднання економічної вигоди агровиробництва з охороною довкілля та збереженням природних ресурсів.

Таким чином, належний рівень правового регулювання землеробства в Україні має ґрунтуватися на принципах сталості, екологічної відповідальності та наукової обґрунтованості. Головним завданням є перехід від декларативних норм до практично дієвих правових інструментів, які забезпечать адаптацію аграрного сектору до кліматичних реалій, завдяки чому можливо гарантувати екологічну стабільність, збереження земельного потенціалу та конкурентоспроможність українського землеробства в умовах кліматичних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах кліматичних змін: аналіт. доп. / В.М. Русан, Л.А. Жураковська, Я.А. Жаліло та ін.; за наук. ред. Я.А. Жаліла. Київ. НІСД, 2024. 47 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.09>.
2. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України. *Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»*. 2020. URL: <https://dixigroup.org/analytic/ievropejskyj-zelenyj-kurs-mozhlyvosti-ta-zahrozy-dlia-ukrainy/> (дата звернення: 23.10.2025).
3. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O., Leiba L. Organic production in the context of ensuring food security of Ukraine. *Revista de Ciências Agroveterinárias*. 2024. Vol. 23. № 2. P. 320–333. DOI: <https://doi.org/10.5965/223811712322024320>
4. Скидан О.В. Швець Т.В. Шуляк Б.В. Екологічно орієнтоване підприємництво як напрям покращення ефективності землекористування. *Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 05-06 березня 2019 року). Херсон: ХДАЕУ, 2019. С. 27–30. URL: <https://tinyurl.com/njvbedkx>.
5. Ігнатенко І.В. Правові питання забезпечення землеустрою як напрямку удосконалення сільськогосподарського землекористування. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 28–32. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.5>.
6. Кулинич П.Ф. Формування правового забезпечення кліматоохоронного землеробства в Україні: проблеми періоду воєнного стану. *Правова держава*. 2023. № 34. С. 348–365. URL: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2023-34-348-365>.
7. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Chyryk A., Danilik D. State regulation of sustainable development of rural areas in the system of food security of Ukraine. *Visions for Sustainability*. 2023. № 20. P. 1–23. DOI: <http://dx.doi.org/10.13135/2384-8677/7731>.
8. Арнаутова О.Ю. Адаптація землекористування на Півдні країни в умовах зміни клімату. *Вплив кліматичних змін на просторовий розвиток територій Землі: наслідки та шляхи вирішення*: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (10 червня 2024 року). Херсон: ХДАЕУ, 2024. С. 8–13. URL: https://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/2024/06/mater_28_06_24.pdf.
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
10. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. Київ: Логос, 2011. 668 с.
11. Ігнатенко І.В. Актуальні правові проблеми формування екологічно орієнтованого землекористування як складової стратегії сталого розвитку. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 121–127. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.19>.